

Yazgı ile Özgürlük Arasında Antik Bir Gelenek: Stoacılık

Selman SAÇI

Öz

Antik Yunan dünyasının en önemli okullarından biri olan Stoacılık, kendisinden önceki birçok öğretiyi eklemeyerek içinde bulunduğu Helenistik Çağ'a damga vurmuştur. Bu dönem, polis merkezli düşüncenin yerle bir olduğu ve artık eskiye dönüşün imkansızlığının anlaşıldığı bir tür geçiş dönemidir. Helenistik Dönem; polise tutunan, polisle var olan yurttaşın kendisini bir yandan daha büyük bir dünyanın parçası olarak görmek zorunda kaldığı öte yandan kamusal varlığından ziyade bireysel sınırlarına çekilmek mecburiyetinde hissettiği bir zaman aralığıdır. Stoacılık, kurucusu Zenon öncülüğünde bireyin yeni durumuna uygun olarak felsefi ve pratik düzeyde cevaplar üreten bir ekol olmuştur. Teorik düzeyde ruh dinginliğine, nihai mutluluğa erişmenin, dışsal faktörlerden bağımsız olarak herkes için mümkün olduğunu savunmasına rağmen pratikte eşitsiz yapıları da meşrulaştıran bir özellik göstermiştir. Bu çalışmada Roma'ya ve ötesine uzanan Stoacı okulun ilk ortaya çıktığı dönem -Eski Stoa- tarihsel arka plan ihmal edilmeden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Stoa düşüncesiyle ilişkili yönleri öne çıkarılarak Helenistik Dönem belli sınırlılıklarla ele alınmıştır. Sonrasında ise Stoacı felsefe, birbiriyle ilişkili üçlü yapısı -Mantık-Fizik-Ahlak- üzerinden serimlenmiştir. Son olarak Stoa felsefesinin farklı yorumlara, zıt kutuplara gidebilme potansiyeli özgürlük-yazgı ikiliği üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğa, Logos, mutluluk, Stoacılık, tanrı, zorunluluk.

An Ancient Tradition Between Fate and Freedom: Stoicism

Abstract

Stoicism, one of the most important schools of the ancient Greek world, has left its mark on the Hellenistic era by articulating many previous teachings. This period is a kind of transition period in which the polis-centered thinking has disappeared and the impossibility of returning to the past is understood. The Hellenistic period is a time in which the citizen,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, selman.sac@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5044-2489.

who exists with the police, has to see himself as a part of a larger world on the one hand, and on the other hand, feels obliged to withdraw to his individual boundaries rather than his public existence. Under the leadership of Zenon, the founder of Stoicism, it has become a school that produces philosophical and practical answers in accordance with the new situation of the individual. Although it argued that achieving peace of mind and ultimate happiness at the theoretical level is possible for everyone, regardless of external factors, in practice it also showed a feature that legitimizes unequal structures. In this study, it is tried to reveal the period when the Stoic school first emerged (Old Stoa), which will extend to Rome and beyond, without neglecting the historical background that affected his thought. In this direction, after the period it is in is handled with certain limitations, the Stoic philosophy will be discussed through the triple structure (Logic-Physics-Morality), which is inseparable in reality. Finally, the potential of Stoic philosophy to go to different interpretations and opposite poles, which is one of the main issues of the article, will be discussed.

Keywords: Nature, Logos, happiness, Stoicism, God, necessity.

Extended Abstract

Purpose

The aim of this research is to discuss (Early) Stoicism, which is one of the four major schools that came to the fore in the Hellenistic period, when the classical Ancient Greek thought began to be shaken, accordingly the citizens felt vulnerable, and the thinkers sought new ways as a solution. In this context, first, how the Stoics approached philosophy and around which questions they built their thoughts will be discussed within the framework of the triple line (Logic, Physics, Ethics), and then it will be tried to discuss whether this philosophy allows for different interpretations. Therefore, the focus is how Stoic thought offers solutions at the philosophical level and how it can be interpreted from certain perspectives. In this sense, the tense relationship between destiny/fate and freedom, which will be expressed in the last title, is at the center of the discussion.

Methodology

In the context of the study, mainly focused on the issues of determinism and freedom, such sources about Stoicism were mostly used. By applying purely qualitative methods, important research and discussions about the period were examined within the scope of the article. Of course, the works of thinkers like Cicero have been quite functional in eliminating the deficiencies at this point.

Limitations

Since the primary sources of the period were largely lost, more secondary sources had to be used. The article focuses on the Old Stoic period, which can be considered the first period of Stoicism. However, the establishment of Stoicism as a tradition of thought was mostly through the efforts of middle and late Stoic thinkers. Therefore, although there are sufficient

sources, Early Stoic studies inevitably have to include a limitation in the context of Stoicism.

Discussion of Findings and Conclusions

While the old Stoic school, on the one hand, corresponds to a break/difference from the ancient Greek thought, on the other hand, it shows the characteristic features of the period it is in with its ideas. However, it is not possible for the school to completely break away from the ancient Greek thought, especially as it shows that the main purpose of life is happiness. In this context, the Stoics not only discussed their philosophies at the methodological level by dividing them into three, but also built a cosmopolitan tradition of thought in accordance with the spirit of the period. At the center of the school's three-legged philosophy is morality, which is connected to a happy life as a result of the human-nature-God relationship. Physics, which is another element, means understanding the laws of the universe correctly, while logic stands out as a method of reaching correct knowledge (episteme). However, these three elements are necessarily included in philosophy and form an organic unity with each other.

An important aspect of Stoicism is its pantheism. Pantheism corresponds to a Single State (World State) in which this divinity reigns, due to the penetration of God into the whole universe. As a matter of fact, this idea will be very appropriate for the Roman imperial period. However, despite this world state idea, Stoicism also showed features that legitimize consent against (particular) states. Stoicism did not care about the unequal characteristics of the political structure by trivializing external impressions in reaching a happy life. This perspective has led to an understanding that recommends obedience to these states. Although Stoicism had ideas that would legitimize inequitable structures in the early period, it carried out more philosophical investigations at the individual level, thus trying to offer prescriptions for individual emancipation/happiness.

An important contradiction can be mentioned in Stoic thought: Although a good life is possible for everyone regardless of their social position, only a limited group (the wise) can achieve this life. The good life that only the wise has, in the Stoic sense, means the virtuous and desirable (happy) life. The good life, on the other hand, is possible by constructing an inner state (of managing one's own things) in accordance with the universal reason, a moral life in which external agents/inputs are not enough to deceive and certain emotions (desire, pleasure, fear, and dejection) are kept under control/dominance. The fact that God, who is equated with Universal Reason, Logos or Nature, has penetrated everything animate and inanimate, necessitates building a life suitable for him.

The most important feature of Stoic philosophy that causes controversy is its Janus structure. Essentially, it is possible to say that Stoic philosophy has some central elements to oscillate between libertarianism and fatalism. Although Stoic thought takes a position that reconciles determinism and free will at the philosophical level, it can come to the fore as fatalistic or libertarian depending on the interpretation. At the most general level, his teachings have aspects that will facilitate obedience at

the macro level (social or state scale), while their implementation at the micro level (individual-moral scale) makes a happy and free life possible, even if it is very difficult. In any case, it can be easily claimed that Stoicism carries some ideas that can still be useful today in the tense relationship between fate and freedom.

Giriş

Stoacılık, hem Helenistik Dönem'in karakteristik özelliklerini yansıtan hem de kendisinden sonraki birçok düşünceye kaynaklık eden -hatta çeşitli biçimlerde izi günümüzde de sürülebilen- kadim bir gelenektir. Ortaya çıktığı koşullara da uygun olarak farklı coğrafyalardan çeşitli fikirlerin Antik Yunan düşüncesiyle harmanlanmasıyla var olmuştur. Bu 'çeşitlilik' aynı zamanda Stoa felsefesinin farklı uçlara varabilecek şekilde yorumlanmasına imkân tanımıştır. Bu anlamda belli açılardan mevcut eşitsizlikçi yapıların yarattığı tahakkümden azade bir içsel özgürlük hâli vaad ederken öte yandan bu yapıları kabullenmeyi teşvik edecek meşrulaştırıcı araçları da sunmuştur. Nitekim fikrin taşıyıcıları özellikle ilk dönemlerde daha çok eşitliğe vurgu yapmış olsalar da süreç içinde eşitsizlikçi yapıların kendilerini güçlendirecek, meşrulaştıracak unsurları öğretilen devşirdikleri görülecektir.

Erken Dönem Stoa (İÖ 3. yy- İÖ 2. yy) düşüncesi; bireyin dayanaksız kaldığı, kendisini çaresiz hissettiği bir ortamda çıkar yol olarak kişinin yine kendisine, kendi iç dünyasına yönelmesini öğütleyen bu anlamda süregelmekte olan bir geleneği de kesintiye uğratan bir felsefedir. Ekol, teselli edici şekilde çare olarak insanın kendi bireysel varoluşuyla ilişkilmesini salık vermektedir. Stoacı anlayışta Yunan düşüncesinin devamı olacak şekilde temel amaç olan mutluluğa erişmenin yolu, doğayı anlamaktan ve insanın kendisini bu doğanın uyumlu bir parçası kılmasından geçmektedir. Bu anlamda Stoacı anlayış, kişinin ontolojik olarak kendini çok iyi tanımasını, evrendeki yerini, taşıdığı anlamı bilmesini, varlığının sınırlarını bütünüyle kavrayarak *evrensel akla* uygun davranmasını öğütlemektedir. Bu tutum, tutkuların etkisinden uzak bir ruh dinginliğini de sağlayacaktır. Seneca'nın vurguladığı üzere "kader istekli ruhu yönlendirir, direnenleri ise sürükler" (Seneca, 1925: 229). Her ne kadar kaynağı tam olarak bilinmese de huzur/Stoa duası da bu anlayışı çok iyi yansıtmaktadır: "Tanrım, bana değiştiremeyeceğim şeyleri kabullenmek için kuvvet, değiştirebileceğim şeyler için cesaret ve bu ikisini birbirinden ayırmak için akıl ver" (akt. Perker, 2022: 39).

Bu çalışma, tarihsel arka planı göz önünde bulundurarak Eski Stoa düşüncesini genel hatlarıyla ortaya koymayı ve öğretinin farklı/zıt şekilde yorumlanmasına imkan tanıyan yönlerini kısaca serimlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle içinde şekillendiği dönem olan Helenizm, daha sonra felsefi düşünce sistemine karşılık gelen Mantık, Fizik ve Ahlak, son olarak da esnek yapısı göz önünde bulundurularak farklı bakış açılarıyla Stoacılığın anlamı, farklı açılardan nasıl okunabileceği üzerinde durulacaktır.

1. Helenizmin Çocuğu Olarak Stoacılık

İlk kez 19. yüzyılda kullanılan (Martin, 2012: 335) "Helenizm" sözcüğü, geleneksel olarak "Yunan tarihinde Makedonyalı Büyük İskender'den başlayıp Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine kadar uzanan bir dönemi yani İÖ 4. yüzyıl

sonu ile 1. yüzyıl başı arasını kapsamaktadır” (Hadot, 2011: 97). “Klasik felsefenin Helenistik Dönemi'nin genelde Aristoteles'in MÖ 322'deki ölümüyle başladığı (Büyük İskender'in ölümünden tam olarak bir yıl sonra) ve Ptolemaios hanedanından son Mısır kraliçesi Kleopatra'nın MÖ 30'daki ölümüyle sona erdiği söylenir” (Warren, 2021: 512). Kavram, “Büyük İskender'in Doğu'yu fethiyle birlikte Yunan dili ve kültürünün Yunan dünyasının sınırlarının dışına çıkıp Doğu'nun eski büyük uygarlıklarının dünyasına yayılması ve onları etkisi altına almasıyla ortaya çıkan evrensel-kozmpolit kültürü anlatmak için kullanılmaktadır” (Arslan, 2010: 3). Helenistik Dönem'e genellikle Doğu'yla Batı'nın karşılaşması olarak bakılır ve bu ekseninde ayırıcı bir nitelik atfedilir. Bu savın mutlak suretle geçerli olabilmesi için Doğu'yla Batı'nın bu döneme kadar karşılaşmamış olması gerekmektedir. Fakat Büyük İskender'den önceki döneme bakıldığında Yunan dünyasıyla Doğu arasındaki iletişim kanallarının açık olduğu görülmektedir. Yunan polislerinin ticarete dayalı bir ekonomik yapıya sahip olması, hatta polisi bizzat var edenin ticaret olması tümüyle yalıtık olmalarını imkânsız hâle getirmiştir. Nitekim hem özellikle deniz ticaretiyle Doğu'ya birçok denizcinin ve tüccarın gidip geldiği hem de Yunan dışında birçok koloninin kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu yeni dönemin farklı bir anlam taşıması için temastan öte bir niteliğe sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda düşüncelerin salt bir karşılaşmasından ziyade Helenistik Dönem ile birlikte Doğu'yla Batı'nın birbirine nüfuz ettiği ve yeni bir sentezin oluştuğu iddiası daha isabetli olacaktır. Bu sayede Yunan polisleri özgünlüklerini ve özgürlüklerini yitirirken öte yandan düşünce sistemleri Doğu'ya yayılmaya başlamıştır.

Daha önceki karşılaşmalara rağmen Batı ve Doğu arasında birbirlerini etkileyecek derecede fikir alışverişinin olmadığı görülmektedir. Yunan dünyası özgünlüğünü bir şekilde korumayı başarmıştı. Bir metaforla ifade etmek gerekirse bu durum, eldiven takılı bir elin islanmamasına benzer. Bir temasın varlığından, dolayısıyla dönüştürücü bir etkinin yokluğundan bahsetmek mümkündür. Peki, şimdi bu eldiveni çıkarıp atan güç neydi? Önceki dönemlere bakıldığında “Eski Yunan ticaret kolonilerinin Doğu dünyasının kıyı bölgelerinde kurulmuş saf Yunan şehirleri olduğu görülmektedir” (Arslan, 2010: 6). Bunun anlamı, bu bölgelerin Yunan polisleriyle olan bağlarının çok sıkı olduğu ve kuruldukları yerel halkla da kaynaşmayı tercih etmedikleridir. Dolayısıyla Yunan kolonileri ticaret dışında kendi bölgelerinde izole durumdaydılar. Bu durumun temel nedeni ise Yunanlıların kendilerini ayrıcalıklı, diğer toplulukları ise barbar olarak görmeleriydi. Ötekine karşı bu bakış açısı iradi bir izole hali yaratırken fikrî nüfuzun etkileşimin önüne geçmekteydi. Yunanlı yurttaşın polise mutlak bir bağlılığı vardı. Bu bağlılık ötekilere olan mesafeyi de büyüten bir sonuca yol açmaktaydı. Hiçbir şeye indirgenemeyen, kutsallaştırılmış polis anlayışı Yunan özgünlüğünün en önemli nedeniydi.

Kutsallığı içeren polis, tanrıların Yunanlılara bağışladığı çok değerli bir armağan olarak kabul ediliyordu. Bu bakımdan polis düzenini bozmak, tanrılara karşı gelmekle eş anlamlıydı. Üstelik Yunan insanı için polisin dışında

bir yaşam biçimi düşünmek bile olanaksızdı. Her Yunanlı kendini ilk önce yurttaş olarak algıladığından, yaşamı polis gerçeği ile koşullandırılmıştı. Polisin dışında o hiçbir şeydi... (Ağaoğulları, 2009: 16).

Görüldüğü üzere Yunan yurttaşı için anlamlı bir dünya polisten ibaretti. Toplumsallığı sağlayan ilke/arkhe polisti. “İnsanlar hücre, polis ise organizmaydı, dolayısıyla hücrelerden oluşsa bile polis onlardan daha fazlasıydı. Her türlü varoluş salt onunla anlam kazanır, insani değerler onunla tamamlanırdı” (Friedell, 2004: 100). Helenistik Dönem’de ise bu bağın yerle bir olmasını sağlayan, Doğu’yla Batı’nın birbirlerine nüfuz etmesine yol açan hayati bir farklılık söz konusuydu: Yunan polislerinin bağımsızlıklarını yitirmesi. Helenistik Dönem ile birlikte özgünlüğünü ve özgürlüğünü yitiren polis adeta yeryüzüne düşecekti. Merkezi konumda bulunan, bir şekilde bütün düşüncelerin taşıyıcısı olan polislerin bağımsızlıklarını yitirmeleriyle o ana kadar kökleşmiş bir dizi düşüncenin ve değerlerin de sarsılmaya başladığı bir süreç yaşanacaktı. Bu anlamda Yunan insanının, polis içinde polisin dışına düştüğü söylenebilir. Bu da kargaşanın, düzensizliğin, istikrarsızlığın ve bireysel düzeyde kararsızlığın ortaya çıkması anlamına gelmekteydi. “Toplumsal altüstlükler ve siyasi istikrarsızlıklar, kuşkusuz herkesi kendi bahçesiyle uğraşmaya teşvik etmişti ama aynı zamanda düzen, hiyerarşi, egemenlik ve itaat konularının acil olarak yeniden gündeme gelmesini de hızlandırmıştı” (Wood, 2009: 119). Bazı konularda dolaylı da olsa Stoacılık bütün bu meselelere çeşitli cevaplar üretecekti.

Helenistik Dönem’de bağımsızlık kültürüne ve tutkusuna sahip, başka polislerle bile birleşemeyecek derecede özerk olan kent devletleri bir anda kendilerini büyük bir yapının alelade unsurları olarak bulmuşlardı. Yunan yurttaşları tek dayanakları olan polisi yitirmişler, yeni farkına vardıkları dünyanın sıradan insanı haline gelmişlerdi. Böyle bir kopuşun yarattığı atmosferde daha önce polis etrafında şekillenen düşünceler yerini bireyselliğe bırakmaya başlamıştı. Hem bir yapıdan bağımsız tür olarak insan odaklı düşünceler gelişmek zorunda kalmış hem de yaşananlara paralel olarak evrensel bir söylem dönemin yapısına uygun hâle gelmişti. Dolayısıyla siyasi bir toplum olan poliste, siyasete olan ilgi bir anda yerini birey odaklı düşünceye bırakmıştı. Artık önemli olan yurttaşlık bağları değildi -ki yurttaş kimliği yerle bir olmuştu- kişisel bağlardı. Nitekim “Helenistik dünyada büyük bir başarı gösteren Stoacılık da gerek polisin gerekse geleneksel Yunan dininin otoritesini sürdüremediği dönemde bireye yepyeni bir etik güven düzlemi kazandırdığı için doktrinini yayacaktı” (Roberts, 2002: 224).

Stoa Okulu’nun tarihçesi üç büyük döneme ayrılmaktadır: Bunlar: “İÖ 3. yüzyılda Kıbrıslı Zenon (336-264), Kleanthes (331-232) ve Khryssippos’un (280-210) yer aldığı Eski Stoa; İÖ 2-1. yüzyıllarda, öncülüğünü Diogenes, Panaitios (185-112) ve Poseidonios’un (135-51) yaptığı Orta Stoa; İS 1-2. yüzyıllarda Seneca (İÖ 4.-İS 65), Epiktetos (50-130) ve Marcus Aurelius’un (121-180) öncülüğündeki “İmparatorluk Stoası” olarak da isimlendirilen Son Stoa şeklindedir” (Çapak,

2007: 12). Yaklaşık beş yüz yıl varlığını sürdürmüş olan Stoa Okulu, Fenike kökenli olan Kıbrıslı (Kition) Zenon tarafından M.Ö. 300 yılı dolaylarında Atina'da kurulmuştur. Dersler, resimlerle süslü direkli galeri anlamına gelen *Stoa poikile*'de sürdürüldüğü için Stoa adıyla anılmış, bu görüşleri benimseyip takip edenlere de Stoacılar denilmiştir. Stoa felsefesinin kurumsallaşmasını sağlayan ilk üç önemli isim: Kıbrıslı Zenon, Assoslu Kleantes ve Solili Khryssippos'dur. "Okulun başkanları gibi öğrencilerinin de çoğu Yunan olmayan kimselerdir. Stoacı okul bu nedenle üyeleriyle ve düşünüşüyle Helenistik Dönem'in kozmopolit niteliğini yansıtmaktadır" (Şenel, 2004: 180).

Stoacılık, hem içinde bulunduğu koşulların hem de kendisinden önceki birikimin ürünüdür. Dolayısıyla belli yeniliklerle birlikte arka plandaki sürekliliği de görmek gerekir. Kaynakların genel kabulüne göre Zenon, felsefeye Kinikli Krates'in öğrencisi olarak başlamıştır. Nitekim Stoa'da ilk dönemlerinde Kinik etkisini görmek mümkündür. Örneğin; Stoacılar Kiniklerden etkilenerek sadece felsefi bir teori inşa etme çabasıyla yetinmemişler aynı zamanda hayat tarzlarını da teoriyle birleştirmeye çabalamışlardır (Irvine, 2009: 32). Fakat özellikle Diogenes'in kimliğinde somutlaşan Kinik öğretilerine bakıldığında insanlığın kabul ettiği tüm kurumsal, düşünsel değerlere saldırıldığı, katı şekilde neredeyse doğa durumu denilebilecek bir yaşayışla hareket edildiği görülmektedir. Örneğin; "Sinoplu Diogenes'in bir fıçıda yaşadığı ve yazın kızgın kumlarda yuvarlandığı, kışın karla kaplı heykelleri kucakladığı, böylece kendini her türlü zorluğa alıştırdığı" söylenmektedir (Laertios, 2007: 264-265). Stoacıların ise içsel özgürlüğü, doğaya uygun yaşayışı benimsemekle birlikte etkilendikleri Kinik öğretilerini yumuşattıkları, tüm değerleri yadsımadıkları ve bütünüyle toplumdan uzaklaşma çabasında olmadıkları görülmektedir.

Düşünsel anlamda Stoacılar için önemli bir kaynak da Sokrates'tir. "Stoacılar, hem maddi dünya konusunda bilgi edinilmesine ve evrenin aydınlanmış yönetimine hem de huzurlu bir hayat için erdem in incelenmesine ve uygulanmasına çok önem veren bir felsefe geliştirmişlerdir; bu farklı yönlerin hepsinin izini Platon'un Sokrates'inde bulmak zor olmayacaktır" (Warren, 2021: 513). Nitekim kuruculardan Zenon'un Sokrates'e olan hayranlığından felsefeye yöneldiği söylenmekte ve okul neredeyse -diğer birçok akım gibi- kendisini Sokrates'in yegane takipçisi olarak ayrıştırmaktadır. Sokrates'in "yargılanma sırasındaki tutumu, kaçmayı reddedişi, ölümün karşısındaki sessizliği, adalet dışı işler yapanın, kurbanından çok kendine zarar vereceğini açık açık söylemesi, sundurmacı (Stoacı) öğretilere tam anlamıyla uymaktadır" (Russell, 1969: 378). Sokrates'in etkisini özellikle felsefenin ahlakla/erdemle ilgili kısmında yoğun olarak görmek mümkündür. Stoacılar da Sokrates gibi bilginin/epistemenin erdem/arete olduğunu söyleyip ikisini özdeşleştirmişler ve temel erek olan mutluluğa ulaşmak için erdemli/bilgili olmanın gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Fakat Yunan dünyası için önemli diğer iki düşünür olan Platon ve Aristoteles'in okul üzerinde, özellikle okulun ilk dönemleri dikkate alındığında, bu denli güçlü bir etkiye sahip olduklarını söylemek güçtür. Nitekim her iki düşünürün polis

odaklı düşüncesi ve Platon'daki aşkın tanrı anlayışı, Stoacıların dünya devleti varsayımına ve evrene içkin tanrı anlayışına uymamaktadır. Elbette belli benzerlikleri de ihmal etmek mümkün değildir. Stoacılar, “Platon’la, evrende tanrısal bir öngörünün bulunduğu fikrini paylaşırlar ve doğa felsefelerinin aktif ilkesi olan sıcak nefes’i ve onun bireysel varlıklardaki iş görme tarzını, Aristoteles’in formuna ve onun maddede iş görme tarzına benzer bir şekilde tasarlarlar” (Arslan, 2010: 183-184). Yine de daha çok Epiküros’da da olduğu üzere Stoacıların doğa filozoflarına dönme çabasında oldukları görülmektedir. Özellikle Herakleitos’un Stoacılar için önem arz ettiği söylenebilir. Bu anlamda evrenin temel ilkesi olarak ateşin görülmesi, evrende mutlak bir değişimin varlığının savunulması ve düzenleyici ilke olarak Logos’un öne çıkması bu etkiyi açıkça doğrulamaktadır. Dolayısıyla yeni bir dönemin ürünü olmasına rağmen Stoacıların da Klasik Çağ’dan ve bu dönemin büyük düşüncelerinden henüz tam olarak kopmadığı akılda tutulmalıdır. Bütün bu etkilere ve dönemin koşullarına bağlı olarak Stoa, ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra önemli bir etki uyandırmış ve süreç içinde Roma İmparatorluğu’nun resmi ideolojisi olacak ölçüde kök salmıştır. Eski Stoa, bu anlamda sonrasındaki sürdürücülerinin de düşünsel zeminini oluşturmasıyla müstesna bir yere sahiptir. Dolayısıyla Stoa felsefesini genel hatlarıyla ele almak hem dönemin Yunan dünyasını hem de sonrasındaki Roma düşüncesini anlamak açısından önem taşımaktadır.

2. Stoa Felsefesi

Stoacılar, Yunan düşüncesinin kesintisiz devamı olarak insanın temel ereğinin mutluluk olduğunu savunurlar. Asıl mesele bu anlamda mutlulukla eşitlenen erdemli iyi bir yaşamı bu dünyada inşa edebilmektir. Paul Veyne’nin ifadesiyle “Stoacılık bir etik olmaktan ziyade mutluluğun paradoksal bir reçetesidir” (akt. Irvine, 2009: 35). Helenistik Dönem’in özelliklerini yansıtacak bir düşünce sistemiyle Atina’nın göbeğinde ortaya çıkan Stoa Okulu, Helenistik felsefede yaygın şekilde görüldüğü üzere felsefeyi birbiriyle bağlantılı üç alana bölmektedir: “Mantık (doğruyu bulma yöntemi), fizik (varlığın doğasına ilişkin temel doğru) ve etik (insanların mantık ve fiziğin bir sonucu olarak mutluluğa ve iyiliğe ulaşmaları gereken yol)” (Martin, 2012: 356). Fakat asıl odak noktasının ahlak olduğu, diğer unsurların ahlaka ulaşmada ara basamak ya da destekleyici unsurlar olduğu söylenebilir. Somutlaştırmak gerekirse; “Stoacılar felsefeyi canlı varlığa benzetirler: Mantık kemik ve sinirlere karşılıktır, ahlak etli kısımlara, fizik de ruha. Ya da yumurtaya benzetirler: Kabuğu mantıktır; bundan sonraki bölüm, yani akı ahlaktır; içi, yani sarısı da fiziktir” (Laertios, 2007: 318). Dolayısıyla felsefenin her üç unsuru olmazsa olmaz görünmekle birlikte ahlaka ayırıcı bir önem atfedilmektedir. Yine de her halükarda tekçi bir felsefeye sahip olan Stoacılar da felsefi bölümlere bağımsız, ayrık parçalar olarak değil birliğin vazgeçilmez organik unsurları olarak bakmak gerekir. Her biri diğerine ayrıştırmaz şekilde bağlı ve her birinin varlığı zorunludur. Nasıl ki “yumurta, kabuğu, sarısı ve beyazı olmadan yumurta olamaz ise; bu unsurların her biri de

tanımlanabilmek için diğerlerini gerektirir” (Togni, 2021: 528). Dolayısıyla keskin bir ayırım ancak kategorik-metodolojik düzeyde yapılabilir.

2.1. Mantık: Doğru Bilgiye Ulaşma Yöntemi Olarak Bilgi Felsefesi

Stoa felsefesine bakıldığında mantığın önemli, destekleyici bir unsur olduğu göze çarpmaktadır. Retorik ve diyalektik olarak ikiye ayrılan ve “doğru akıl yürütmeyi” (Irvine, 2009: 33) odağına alan mantık Stoacılar göre, “felsefenin ana konusu logos olan kısımdır ve logos burada evrenin tamamını yöneten akılcı ilke anlamına gelir” (Togni, 2021: 529). Retoriğin mantığın kapsamına alınma nedeni, konuşmanın doğrudan akılla ilişkilendirilmesi, düşünme sayesinde konuşmanın mümkün olduğuna inanılmasıdır. Mantık, daha sonra detaylandırılacağı üzere “doğa ve evrensel akıl ile insanın bütünleşmesini sağlayan” kilit unsurdur (Dürüşken, 1991: 287). Makale açısından mantık çerçevesinde önemli olan merkezi mesele ise bilgi sorunsalıdır. Stoacı bilgi kuramına göre temel erek olan mutluluğa ulaşmanın yegane yolu bilgidir. Bu açıdan bilginin ne olduğu, bu bilgiye nasıl ulaşılacağı temel soruşturma konusu hâline gelmektedir. Stoacılar “bilgi güçlü, sağlam ve karşı savlarla değiştirilemeyecek olan bir kavrayıştır” (Kenny, 2017: 197). Tanrıyı, ruhu dahi cisimleştirecek derecede materyalist olan Stoacılar bilgi konusunda da bu maddeci tavrı sürdürmektedirler. Onların düşüncesinde Platon’da görülen mutlak gerçekliğe sahip tümellerin hiçbir gerçekliği yoktur. Kinik okulunu kurmuş olan Yunanlı düşünür Antisthenes’in dediği gibi “bir at gördüklerini söyleyeceklerdi ‘atlı’ değil” (Copleston, 2009: 13). Dolayısıyla okul, tümellere, varlığı olmayan düşünce imgeleri olarak bakmaktadır. “Stoacıların "kavrayışlar" (*kataleptikai*) olarak tanımladığı temsiller onayı hak eder; bunlar doğru olmanın yanı sıra kendi hakikatlerinin izini sergilerler ve akıllı özne onları tanımak için gerekli olan bütün araçlara sahiptir; nitekim tekil logos, evrenin tamamını yöneten evrensel logosun aynasıdır” (Togni, 2021: 530). Stoa için gerçek bilgi, yalnızca tekil nesnelerin bilgisidir. Dolayısıyla bilginin kaynağı olarak da yalnızca duyusal algıyı veya duyumu kabul etmektedirler. Bu bağlamda “ilk nominalistik ontolojinin temelini atmışlardır” denilebilir (Dürüşken, 1991: 297).

Stoacılar, doğuştan gelen bilgiyi kabul etmemektedirler. Hatta onlara göre insanın doğuştan gelen hiçbir ahlaki eğilimi de yoktur. İnsan, ontolojik olarak ne iyidir ne de kötüdür. Onlara göre ruhta doğuştan gelen herhangi bir veri, kavram bulunmaz. Inwood ve Gerson’un da Aetius’tan aktardıkları üzere “İnsan doğduğunda, ruhunun egemen kısmı, üzerine yazı yazılmaya hazır beyaz bir kağıt sayfası gibidir” (akt. Inwood ve Gerson, 1997: 128). Deneyimle birlikte bu kağıt süreç içinde yazılmaya başlanacaktır. Bilginin oluşabilmesi için ya da bilgiye ulaşabilmek için belli aşamaların geçilmesi gerekmektedir. Öncelikle dış nesnelere/olaylardan kaynaklı olarak ruhda izlenimler oluşmaktadır. “Kleanthes’in dediği gibi, tıpkı balmumuna bastırılan yüzüklerden doğan bir damga gibi, doluluklar ve çukurlar doğrultusunda bir damga söz konusu olmaktadır” (Brun, 2010: 42). Ancak bu izlenimler bilgi olarak kabul

edilmemektedir. Ham veri olarak tarif edilebilecek bu izlenimlerin bilgiye dönüşebilmesi için, “katelepsis” denilen kavramla cismin/nesnenin olduğu gibi, bire bir kavranması gerekmektedir. Yine nesnenin birebir kavrandığının zihin tarafından onaylanması zorunlu koşuldur. Burada nihai karar verici olarak aklın ön planda olduğu görülmektedir. Nitekim bilginin kaynağı deneylerle insan zihninde oluşan kavramlardır. Tabii bu kavramların ilişkide olduğu ya da yansıttığı nesneyi olduğu gibi açık seçik şekilde kavramış olması gerekmektedir. Dumont’un benzetmesiyle bu, “nesnelerin doğasındaki kutsallıkla ilişkiye girmek gibidir” (Dumont, 2007: 109). Onun özünü alıp zihinde bilgiye dönüştürmektir. Bu süreci daha iyi anlayabilmek için bizzat Stoa Okulu’nun kurucusu Zenon’un bu süreci nasıl anlattığına bakmakta yarar vardır: “Zenon parmaklarını gererek elini gösteriyor ve şöyle diyordu: İşte izlenim/*phantasia*. Parmaklarını kapatıyor, işte onaylama, kabul etme diye ekliyordu. Daha sonra elini yumruk yapıyor, işte kavrama/*katalepsis* diyordu ve yumruk yaptığı sol elini yaklaştırarak, sağ eliyle iyice sıkarak da işte kanıt bilimi (bilimsel bilgi) diyordu” (Dumont, 2007: 109-110). Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Stoacılar doğrunun/bilginin ölçütünü genel olarak algının bizzat kendisiyle ilişkili olarak ele almaktadırlar. Onlara göre, “bir şeyi bilmemiz; onu, ona ilişkin kavrayışımızın herhangi bir kanıtla reddedilmesi mümkün olmayacak bir tarzda kavramamız, yani algılamamız demektir” (Arslan, 2010: 250).

Stoacılara bilgi konusundaki fikirlerinden dolayı çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Örneğin bilginin oluşmasının zihnin onayına bağlanmasına Arslan’ın (2010: 258) aktardığına göre Cicero “yanlış bir izlenime de zihin onay verebilir” itirazında bulunur ve örnek olarak bir masaldan hareketle, aklını kaybeden Herkül’ün (Heracles) kendi çocuklarını düşmanının (Eurystheus) çocukları sanıp öldürmesini verir. İkinci bir eleştiri de benzer şeylerin farklı olarak nasıl algılanabileceği üzerinedir. Örneğin; birbirine tıpatıp benzeyen tek yumurta ikizlerini ya da iki kum tanesini ayırt edecek izlenim mümkün müdür? Mümkünse şayet, bu farklı izlenim nasıl oluşur? Her iki örnekte de yanlış algıyı engelleyen, benzerleri birbirlerinden ayırmayı sağlayan şey nedir? Stoacılar Herkül örneğinde somutlaşmış eleştiriye, doğru algının sadece normal, sağlıklı insanların algısı olduğunu ve gerçekte Herkül’ün var olmayan bir şeyden, bir hayalden hareket ettiğini söyleyerek çürütmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Herkül’ün doğru bilgiye sahip olamayacağını söylemişlerdir. İkizler örneğindeki eleştiriye de zaman zaman ayırt edilmemesine rağmen her tekilin farklı nedenlerden kaynaklandığı, dolayısıyla ne kadar benzer olsalar da birbirlerinden farklı algılar oluşturdukları cevabını vermişlerdir (Arslan, 2010: 257-260). Bu eleştirilerle birlikte Stoacıların idealize ettikleri bilgedeki algıyla, normal insan algısının birbirlerinden çok farklı olacağı da akılda tutulmalıdır. Hata yapmaya yatkın olmadıkları için hiç yanılmayan (Laertios, 2007: 348) bilgiler “bir parçası oldukları evreni bilen, dolayısıyla da onunla doğru ilişki içinde olan ve ‘doğayla uyumlu’ bir hayat süren az sayıdaki insana” denk düşmektedir (Togni, 2021: 527). Dolayısıyla erdem/bilgi konusunda sıradan insanlarla kıyaslanmayacak ölçüde yetkin olan bilginin

yanılma payı neredeyse imkânsızdır. Her hâlükârda bilginin ve de doğru bir hayat yaşayacak bir bilgeye dönüşmenin imkanı Stoacı felsefenin diğer önemli unsuru olan fiziğe ya da doğa felsefesine bağlanmaktadır.

2.2. Fizik: Evrensel Akla Bağlanan Doğa Felsefesi

Daha önce de vurgulandığı üzere Stoacılar da erdemli olabilmek için bilginin varlığı zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu noktada doğru bilgiye ulaşabilmek ya da mutlu olabilmek için insanın içinde bulunduğu evreni tanıması, yasalarını kavraması, doğanın bilgisine sahip olması gerekmektedir. Fizik de tam olarak bu noktada önem kazanmaktadır. Zira “Stoacılara göre fizik, ‘doğal olguların bilgisi’ anlamına gelir” (Togni, 2021: 530). Ancak anakronizme düşmeden şu hatırlatmayı yapmakta yarar var: Stoacı fizik kavramı teolojiji de kapsamaktadır. “Stoacılar fizik öğretisini cisimler, ilkeler, öğeler, tanrılar, sınırlar, yer ve boşluk ile ilgili alanlara ayırırlar” (Laertios, 2007: 352). Örneğin; “Zenon, tanrıların varlığı ve doğası, tanrıların neden evrenimizi ve içinde yaşayanları yarattığı, tanrıların olayların sonucunu belirlemede oynadıkları rol ve insanlarla tanrılar arasındaki doğru ilişki gibi şeyleri açıklamaya çalışmıştır” (Irvine, 2009: 33). Nasıl tanımlanırsa tanımlansın fizik bağlamında her hâlükârda doğal olguların bilgisinin nasıl tarif edildiği kritiktir. Stoacılar, genel felsefelerine paralel olarak her türlü düalizme karşı tekçi ve maddeci kimlikleriyle öne çıkmaktadırlar. Bu bağlamda Herakleitos’tan aldıklarını söylediğimiz arkhe -ateş ya da sıcak havanlarda etkin ve edilgen öğelerden oluşan cisimsel, bütünlüklü bir maddeye dönüşmektedir. Her şeyin ilk nedeni olarak bu ateş görülmektedir. Stoacılar, maddi tözün dört öğe tarafından biçimlendirildiğini, bunların ateş, hava, su, toprak olduğunu söylemektedirler. Buna göre oluşan her nesne/şey bu dört elementin çeşitli hallerinden başka bir şey değildir. Her şeyin nedeni olan bu kutsal ateşi Stoacılar; Logos, Tanrı ya da Doğa olarak aynı anlama gelen farklı kavramlarla ifade etmektedirler. İçkin olarak canlı cansız tüm evrenin kendisi olan bu evrensel akıl “(...) sanki duyumsal biçimde havadaki nesnelere, bütün hayvan ve bitkilere ve toprağın kendisine güç olarak yayılmıştır” (Laertios, 2007: 354). “Dünyanın dışında ise kütsüz olan boşluk yayılır. Cisimler tarafından doldurulabilecek olduğu halde doldurulamayan şey kütsüzdür; dünyada hiç boşluk yoktur, dünya bütünlük içindedir; bu durum, gökyüzündeki nesnelere yeryüzündeki nesnelere olan birlik ve uyumunun zorunlu sonucudur” (Laertios, 2007: 354-355).

Stoacı düşüncede bozulmaya/ölmeye mahkûm olan tüm yeryüzünün varlıksal nedeni evrensel akıldır ve bu akıl, belli aralıklarla yarattığı evreni kendine çekmekte –Stoacılar buna büyük yangın demektedirler- ve yeniden yaratmaktadır. Stoacılara göre “bir zamanlar ateşten başka bir şey yoktu; sonra sırasıyla diğer öğeler ve evrenin bilinen özellikleri meydana geldi. Sonra büyük bir evrensel yangında bütün dünya ateşe dönüştü ve tüm bu tarihsel döngü defalarca tekrarlandı. Bunların tümü de 'kader' (çünkü yasalar tesadüfe mahal vermezler) ya da 'tanrısal öngörü' (çünkü yasalar tanrı tarafından hayırlı amaçlar

doğrultusunda konmuşlardır) diye adlandırılabilir olan bir yasalar düzeni doğrultusunda gerçekleşti” (Kenny, 2017: 123). Bu yeniden yaratım sonucunda oluşan her evren, daha önceki evrenle aynı özelliklere sahip, bir öncekinin tekrarı niteliğindedir. Hatta bazı Stoacılar, “her evrende insanlar dâhil her şeyin aynı şekilde var olacağını söyleyerek bu iddiayı daha da ileriye götürmüşlerdir” (Copleston, 2009: 16). Somutlaştırmak gerekirse örneğin; her defasında bir Platon’un bir Sokrates’in aynı insanlarla aynı coğrafyada var olup aynı şeyleri yapacaklarını söylemektedirler. Bu bağlamda evrenin sonlu olduğunu söyleyebilmekle birlikte döngüsel olarak var olunacağından Stoacıların ölümsüz olarak mutlak bir var olmayı da vaat ettikleri iddia edilebilir.

Stoacı anlayışta gerçek dünyanın tamamen maddeci şekilde yorumlanması söz konusudur. Bu maddeci anlayışın sınırlarını görmek açısından şu alıntı oldukça çarpıcıdır: “Gerçekle neyi anlatmak istiyorsunuz?” diye sordu bir kuşkucu. ‘Katı ve maddi olanı kastediyorum. Bu masanın katı bir madde olduğunu anlatmak istiyorum.’ ‘Ya tanrı? Ya ruh? Onlar da katı madde mi?’ diye sordu kuşkucu. ‘Eksiksiz şekilde katı’ dedi Zenon; ‘aksine masadan bile daha katıdır.’ ‘Ya erdem ya da adalet veyahut Üçler Kuralı; onlar da mı katı?’ diye sordu kuşkucu. ‘Elbette’ dedi Zenon, ‘tamamıyla katı’” (Murray, 1915: 23). Stoacıların evren hakkındaki bu maddeci tutumları ruhun doğası hakkında da devam etmektedir. Onlara göre aktif ilke olan ruh/*pneuma* da nesneden/bedenden daha ince olmakla birlikte cisimseldir. Ruh beden ilişkisi tanrı evren ilişkisi gibidir. İnsan ruhu özce tanrı ruhuyla özdeşdir ve zihnin kontrolündedir. Stoacılar, sıcak nefes ya da hayat nefesi olarak tanımladıkları ruhun merkezinin yürek olduğunu düşünmekte ve ruhun kısımlarının bu merkezden kan aracılığıyla bütün bedene yayıldığını, böylece beden her tarafının hayatla veya ruhla dolduğunu ileri sürmektedirler. Bedeni bir arada tutan ruhun, sonsuz değil, varlığını evrensel yangınla tanrısal ruha dönene kadar sürdürdüğünü ileri sürmektedirler (Arslan, 2010: 320-325).

“Evreni yaratan Logos bir kıvılcım gibi ya da tıpkı balın peteğe yayılması gibi tüm evrene, canlı cansız varlığa yayılmış, nüfuz etmiştir” (Brun, 2010: 56). Şey’lerde kademeli bir şekilde kendini gösteren ateş, “Akıllı varlıklarda akıl (*nous*), canlılarda ruh (*psyche*), bitkilerde dar anlamıyla doğa (*physis*), cansızlarda da bir yetenek olarak bulunmaktadır” (Gökberk, 2007: 92). Bu sıralamadan da çıkarılacağı üzere “Stoacılar, evreni dolduran varlıkları, dört düzeyden oluşan hiyerarşik bir skala doğrultusunda sınıflandırır (scala naturae’i [doğanın basamakları]): İnorganik nesnelere, bitkiler, hayvanlar ve tanrılar ile insanlar” (Togni, 2021: 531). Her şeyde bir parça olarak varlık bulan Tanrı/Logos insanda akıl olarak bulunduğu için insanın her şeyden daha tanrısal olduğunu iddia etmek mümkündür. Her hâlükârda -panteizme varacak şekilde- var olan her şey, tanrıdan pay almış, tanrının parçasıdır.

“Stoacılar göre, etkin ve edilgin olmak üzere evrenin iki ilkesi vardır: Edilgin ilke, niteliği olmayan tözdür yani maddedir; etkin ilke ise bu tözün içindeki nedendir, yani tanrıdır. Tanrı, sonsuzdur ve maddenin tüm kapsamı içinde her

şeyin yaratıcısıdır” (Laertios, 2007: 352). Edilgin ilke hareket-devinim gücüne sahip olmayan amorf bir özellik gösterirken tanrı, kader ya da yaratıcı ateş gibi farklı şekillerde tanımlanan etkin ilke kendi kendine hareket yetisine sahip, sonsuz ve sınırsız bir güç olarak tanımlanmaktadır. Etkin ilke, “Bir bütün olarak hem kozmosun uyum, biçim ve değişiminden hem de dünyadaki nesnelere bireyselleşmesinden, birleşmesinden, biçiminden, değişiminden ve süresinden sorumludur” (Bobzien, 2004: 17). Bu anlamda denilebilir ki tek gerçek, tek var olan tanrıdır. Stoa felsefesinde önemli yer tutan bu panteist tutum dinsel bir tınıyı da içinde barındırmaktadır: “Epikürosçuların herhangi bir dinsel ilgi ve kaygıdan kurtararak deyim yerindeyse ‘laikleştirmek’ istedikleri doğa bilimi, Aristoteles’in ona verdirmek istediği bağımsız bir araştırma alanı olma niteliğinden uzaklaşarak hatta Platon’da olduğundan daha büyük ölçüde dinsel bir anlam ve havaya bürünmektedir” (Arslan, 2010: 279).

Peki, Stoa öğretisinde tanrının bizzat kendisi olan böyle bir evrende kötülük nasıl var olabilir? Acaba kötülüğün olmasının sebebi tanrının yokluğundan mı yoksa tanrının kötü yanlarının olmasından mı kaynaklanmaktadır? Bu tür soruların yanıtlarını öğretinin içinde rahatlıkla bulmak mümkündür. Örneğin; kötülük olmadan iyiliğin var olamayacağı, görünürde kötü olan şeylerin aslında evrensel bir düzene hizmet ettiği, kötülükten insanın sorumlu olduğu, tüm bu düzenin rastlantısal olamayacağı gibi bugüne kadar literatürdeki tanrı savunmalarının hemen hemen hepsinin yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda Aziz Augustinus’un evrende aslında kötülük olmadığını söylemesi ya da Hristiyanlıktaki kötülüğün sebebinin tanrı olamayacağı gibi savunular Stoa kaynaklıdır denilebilir (Arslan, 2010: 362).

Stoa öğretisinde, dogmatik olarak değerlendirilebilecek mutlak kesinlikte görülen çeşitli temalar mevcuttur. Örneğin; var olan her şeyin birbirine bağlı olduğu ve hiçbir şeyin öncül bir neden olmadan, nedensiz olarak gerçekleşmeyeceği savunulmaktadır. “Stoacılar, kozmosta meydana gelen her olayın -en önemlisinden en önemsizine kadar- gerçekleşmesinin kaderinde olduğuna ve gerçekleşmeye kararlı olduğuna inanmaktadırlar” (Brennan, 2005: 235). Her şey önceden kadere uygun olarak tanrısal bir öngörüyle belirlenmiştir. Stoacılardaki bu belirlenmişlikten/determinizmden dolayı kaçınılmaz, değiştirilemez bir yazgının olduğu görülmektedir. Bu Russell’in da vurguladığı üzere yazgı/determinizm ile özgürlük arasında bir gerilimi ortaya çıkarır: “Bir yandan evren, sıkı sıkıya belirgenci tek bir bütündür, içindeki her şey, daha önceki nedenlerin sonucudur. Öte yandan bireysel istem bütünüyle kendini yönetir...” (Russell, 1969: 392). Bu noktada insanın özgürlüğü meselesini gündeme getirmek ve bu determinist tutumdan dolayı insan iradesinin yok sayıldığı eleştirisini yapmak mümkündür. *Tembellik argümanı* olarak adlandırılan bu eleştiriyi alıntılanarak somutlaştırmak gerekirse “yazgısında hastalıktan kurtulmak olan birisi, doktor çağırırsa da çağırmasa da iyileşecektir; benzer biçimde, kişinin yazgısında hastalıktan kurtulamamak varsa doktor çağırırsa da çağırmasa da iyileşemeyecektir” (Akoğlu, 2006: 136). Özgürlüğü Roma düşüncesine benzer

şekilde kölelik karşıtlığı olarak tanımlayan Stoacılar, bu eleştiriye; “zorunlu olarak gerçekleşen birinci nedenlerin (asıl nedenler) ve insan iradesine bağlı olan ikinci nedenlerin (yardımcı nedenler)” varlığını ortaya atarak karşı koymaya çalışmışlardır (Arslan, 2010: 339). Örneğin; Stoacılara göre eğer kişinin yazgısında yaşamak varsa aynı zamanda yazgısında doktora gitmek de vardır: “Doktor çağırırsan da çağırmasan da iyileşeceksin ifadesi yanıltıcıdır, zira kaderde iyileşmek gibi doktor çağırarak da vardır” (Cicero, 2022: 14). Ya da Zenon’dan hareketle ifade etmek gerekirse; Diogenes Laertios’a göre “Zenon hırsızlık yapan bir köleyi kırbaçlarken köle “Hırsızlık benim alın yazım” deyince, “Kırbaçlanmak da öyle” diye karşılık vermiştir” (Laertios, 2007: 310). Son bir örnekle Stoacı nedenselliği daha da netleştirmek mümkündür: Stoacılara göre karın yağması değiştirilemez nedendir. Fakat karın altında nasıl davranılacağı, örneğin; kartopu oynanıp ısınıp ısınılmayacağı kişinin bizatihi onayına bağlıdır. Bu onay ise, kişiye bağlı şeylerin olduğunu işaret ederek özgür iradenin varlığını göstermektedir.

Determinizm-özgürlük bağlamında bir önceki paragrafta aktarılan çerçeveye birlikte akılda tutulması gereken önemli bir mesele ise Stoacıların dışsal anlamda bir özgürlüğü kabul etmemeleridir. Stoacılar için asıl olan ya da gerçek anlamda önemli olan içsel özgürlüktür. “Özgür olmak, kendi kendinin efendisi olmak için kişinin kendini yanlış/duygulanımsal kanılardan kurtarması ve bunların yerine neyin arzu edilebilir olduğuna ya da neyin istenmediğine dair gerçek inançları/kanıları koymasına gerekir. Bu yüzden Stoacı özgürlük içsel veya psikolojik özgürlüktür yani tamamen kişinin zihninin durumuna bağlıdır” (Bobzien, 2004: 341). En nihayetinde bu içsel özgürlük ise insanın tanrının/doğanın inayetini anlama ve bilinçli olarak onu onaylama ve ona katılma özgürlüğü olarak tanımlanabilir. Stephens’in Epiktetos’tan aktardığı üzere kişi kendi iradesini, ne oluyorsa onunla uyumlu hale getirmelidir: “İrademi kullanmam asla engellenmedi ve iradem dışında hiçbir zorlamaya maruz kalmadım... Seçme dürtümü tanrıya teslim ettim. (...) o bir şeyi arzulamamı istiyor; bu benim de arzumdur. Bir şeye sahip olmamı istiyor; ben de onu istiyorum. O istemezse ben de istemem” (akt. Stephens, 2007: 57) Dolayısıyla Stoacı düşünceye göre “şeylerin önceden belirlenmiş yapısı kendi rasyonalitesini içerir, bu yüzden ona karışmak istememeliyiz, onu tanımalı ve zihnimizi ona uydurmamız” (akt. Stephens, 2007: 62). Bu davranış kaçınılmaz şekilde kişiyi kendisiyle de dost haline getirecektir. Botton’un Seneca’dan aktardığı şu pasaj, kendine dönüş vurgusu açısından semptomatiktir: “Bana ne kadar ilerleme kaydettiğimi soruyorsun? Kendi kendimle dost olmaya başladım. Bu gerçekten de büyük bir meziyet... Emin ol, böyle bir adam bütün insanlıkla dost olabilir” (akt. Botton, 2011: 129). Böylece bütün koşullardan azade, rıza ediminde kendini bulan ve özgürlüğe ulaşan bilge, Stoa felsefesinin önemli bir kategorisi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Bilge kişi her şeyi nasıl kullanacağını bildiği için her şeye sahiptir; ruhun güzelliği, bedeninkinden çok daha güzel olduğundan gerçek anlamda güzeldir; sadece o özgürdür, çünkü kimsenin otoritesine, hiçbir arzuya köle olmamıştır. Fethedilemezdir, çünkü bedeni prangalara vurulsa bile ruhunu hiçbir güç

zincirleyemez” (Cicero, 1914: 296-297). Çok küçük sayıda olan bilgiler dışında kalan çoğunluğun tek tesellisi ise kayıtsız kalınacak, ne iyi ne de kötü olan, ne yarar sağlayan ne de zarar veren şeyler arasında da doğaya uygun tercih edilebilir yaşam, güzellik, yetenek, sağlık, zenginlik gibi unsurların varlığıdır. Yine de nihai/mutlak mutluluğa erişme ayrıcalığı dar bir kesimi oluşturan bilgelere aittir. Bu kesimin iyi bir yaşam anlamına gelen mutluluğa nasıl erişeceği ise Stoacı felsefenin son bileşeni olan ahlaki tartışmayı gerekli kılmaktadır.

2.3. Ahlak: Mutlu/Erdemli Yaşama Ulaşmanın İmkani

Ahlak, Stoa felsefesinin kalbi olarak da değerlendirilebilir. Ahlak mutluluk için tek yol olarak gösterildiğinden ahlaklı olabilmek için Stoacıların nasıl bir yaşayışı önerdikleri önem kazanmaktadır. Stoacıların daha önce Sokrates’ten erdemın bilgi olduğu öğretisini aldıkları vurgulanmıştı. Stoacılar bu bilginin, dolayısıyla erdemın koşulunu ise akla bağlamaktadırlar. Onlara göre, “mutluluk erdemde yatar ve erdemın de dereceleri yoktur. Yani, bir kişi ya eksiksiz biçimde erdemlidir ya da hiç erdemli değildir. En eksiksiz erdem bilgeliktir ve bilge adam bütün erdemlere sahiptir çünkü erdemler birbirlerinden ayrılamazlar” (Kenny, 2017: 319). Buradan erdem sahibi olabilmek için akla uygun bir yaşam sürdürmek gerektiği sonucu çıkmaktadır. Zincirleme bir şekilde, birbirine bağlanan parçalardan oluştuğunu söyleyebileceğimiz ahlak felsefesinde, son olarak fizik bölümünde aktarıldığı gibi eğer insan aklı da evrensel aklın bir parçasıysa, ondan pay alıyorsa, bu uyum aynı zamanda evrensel Akla da uyum anlamına gelmektedir. Bu anlamda mutluluk için Stoacılar son kertede ödev olarak çerçeveledikleri evrensel düzene (doğa, tanrı, logos, evrensel akıl) uyumu işaret etmektedirler. “Akla, doğaya uygun olanla aykırı olan arasındaki karşıtlığı belirtmeleri, erdemi doğanın yasasına uyma diye tanımlamaları ile Stoacılar, ödev kavramını ilk olarak ahlak felsefesine getirip yerleştirmişler, evrensel akla uygun yaşayışı da ödev/*kathekon* olarak görmüşlerdir” (Gökberk, 2007: 95). Yaşamın amacına hizmet eden bu ödevi kendi ifadeleriyle şu şekilde özetlemek mümkündür: “(...) bizim yapımız evrenin bir parçasıdır. Bu nedenle erek, doğaya uygun yaşamaktır, başka deyişle ortak yasanın yani evrendeki düzenin başı Zeus ile aynı şey olan, tüm evrene yayılmış doğru aklın yasaklayageldiği şeyleri yapmadan hem insan doğasına hem evrenin doğasına göre yaşamaktır” (Laertios, 2007: 335). Elbette bu erdemli yaşayışın önünde çok sayıda engel bulunmaktadır.

Stoacılar, “insanın içinde aklî olanın yanı sıra akıl dışı ve kontrolsüz dürtüler ya da duygulanımlar olduğunu ve erdemın de aslında duygulanımlarla bir mücadele içinde olduğunu ifade etmişlerdir” (Ocak, 2011: 90). Örneğin; Zenon’a göre insanın doğaya uyum göstermesinde uygun yaşayışın önünde engel olan acı, arzu, haz, korku olmak üzere dört tutku türü söz konusudur (Laertios, 2007: 344). Bu sav, ilk etapta Platon’u akla getirmektedir. Nitekim Platon’da ruhun hem iyi hem kötü kısımları mevcuttu, dolayısıyla yanlış eylemler ruhun kötü bölümüne bağlanabilmekteydi. Fakat Stoacılar göre tutkular da dâhil bütün düşünceler,

dolayısıyla davranışlar ruhtan kaynaklanmaktadır; ruh da öz itibarıyla kötü değil, iyidir. “Onlara göre insan ruhu bir bütündür, düşman askerlerin savaş alanı değil, tutkular, sadece yanlış kanılar, bozuk fikirlerden oluşmaktadır” (Aslan, 2010: 396). Peki, ama tümüyle akılsal olan, tanrısal olan insan nasıl yanlış duygulanımlara kapılıp tutkuları yaratabilir? Bu soruya şu şekilde yanıt vermek mümkündür:

Akıl-akıl dışı ve doğaya aykırı terimleri Stoacılar da alışlagelen anlamlarda kullanılmamaktadır. Onlarda akıl-akıl dışı, akla itaatsiz anlamına gelmektedir. Oysa her tutku bir şiddettir, akli aşan bir güçtür, tutkuya sahip insanlar çoğunlukla bir şeyi yapmanın uygun olmadığını bilirler ama binicisinin emrine uymayan bir at gibi onu yapmaktan kendilerini alıkoyamazlar... Tutkular söz konusu olduğunda ‘doğaya aykırı olan’ da doğru ve doğal akla aykırı olarak meydana gelen şeydir (Aslan, 2010: 398).

Tüm bu düşüncelerden de mutlu/erdemli olup olmamanın yalnızca insanların elinde/iradelerinde olduğu sonucu çıkmaktadır. Peki, evrensel aklın parçası olan insan aklında tutkulara neden olabilecek yargılar nasıl oluşabilir? Bu soruya öğretinin içinden tatmin edici yanıtlar bulmak pek mümkün olmasa da Stoacıların tutkuları yanlış yargılara/kanılara bağladıkları, bu yüzden aşırı duygular olan tutkuları evrensel düzene karşı bir tehdit olarak algıladıkları, dolayısıyla bilgece yaşamın önünde engel olarak gördükleri ve tamamen durağan, duygulanımsız bir hâl yaratmak istedikleri söylenebilir. Bu bağlamda mutlu olmak bir tutkusuzluk hâlidir ve sadece nesnelere doğru değerlendiren yani doğru algıya sahip olan ve maddi yönüne karşı gelerek doğanın yasalarına isteyerek boyun eğen kişi/bilge ona sahip olabilir. Stoacılar göre insan, “iple arabaya bağlı bir köpek gibi sıkıntıya düşmemek için evrensel yasaya uyup aracın gittiği yöne doğru hareket etmelidir” (Dumont, 2007: 112). Hareket etmediği takdirde kader/yazgı onu sürükleyerek zorla da olsa yine aynı yere götürecektir. Dolayısıyla değiştirilemeyecek, başka türlü olamayacak, kaçınılmaz olan şeyler konusunda aktif bir kabulleniş, bilgeliğin, dolayısıyla erdemli iyi bir yaşamın ölçüsü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Stoa öğretisinde erdem her zaman merkezi bir konumda yer almaktadır. Stoacılar erdem uğruna her şeyden vazgeçilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Hatta öyle ki “şartlar yaşayan birinin erdemli olmak için gayret göstermesine veya bir bilgenin erdemini sergilemesine kesin olarak engel olduğunda o zaman ölüm hayata tercih edilmelidir” (Togni, 2021: 533). Platon’da olduğu gibi temel erdemler; sağgörü, adalet, yiğitlik ve ölçülülüktür (Laertios, 2007: 166). Bunlardan herhangi birine sahip olan biri ise tümüne zaten sahip olmuş demektir. Çünkü erdem bütündür, bölünemezdir. Ancak erdem konusundaki güçlü vurguya rağmen erdem dışında da tümüyle değersiz olmayan şeylerin varlığından söz etmek mümkündür. Stoacılar, “ne iyi ne de kötü olarak gördükleri sağlık, zenginlik, yetenek, kuvvet gibi ilgisiz şeylerin erdeme engel olmamak koşuluyla istenebileceğini söylemektedirler” (Gökberk, 2007: 95). Ancak yine de en genel düzeyde Eski Stoa geleneğinin insanları iki seçenek arasında bir tercihe zorladığı

iddia edilebilir. Onlara göre ya erdemliler vardır ya da erdemsizler. Bu kesinlikten dolayı Stoacılar zorunlu olarak bilge/erdemli olanlar ve bilge olmayanlar ayırımına gitmişlerdir. Onlara göre bilge insanın her hareketi doğru, bilge olmayanın ise yanlıştır. Tek özgür olan bilgedir. Çünkü o iradesini kullanarak kendisini kontrol edebilme gücüne sahiptir. Tek mutlu olan yine bilgedir. Çünkü “güzel olan erdeme bir tek o sahiptir” (Ağaoğulları, 2009: 427). Bu yüzden insanlar da dünyasal değeri dışlayarak ahlaki, eyleme dönüştürmede ısrar etmelidirler. Ancak bu hiyerarşik keskinliğin yaratmış olduğu sıkıntılardan dolayı Stoacıların daha sonra *bilge insana doğru ilerleme göstermesi mümkün olanlar* diye ara bir kategori oluşturdukları görülmektedir. Her hâlükârda sonrasında da bilgeyi var edecek ahlak, bütün öğretiyi domine etmeye devam edecektir. Üstelik diğer birçok savunuyla birlikte birbiriyle uzlaşmayacak birçok düşünceye de bağlanarak...

3. Stoacı Felsefenin Janus Yapısı

Stoacılar, hem Epiküros gibi bireyciliği uç noktalara götürmemekte hem de hareket noktalarından biri olan Kinik öğretisinin aksine toplumsal kurumları tümüyle dışlamamaktadırlar. Nitekim bir üst başlıkta bahsi geçen *tümüyle değersiz olmayan şeyler* arasında kamusal yaşamla ilgilenmek de bulunmaktadır. Tabi yine erdemli olmaya engel olmamak koşuluyla... Ancak Stoik düşüncede “bireyciliği evrensellekle uzlaştırma” (Gökberk, 2007: 97) söz konusu olsa da esas vurgu, bireysel jestlere, bu jestleri hiçbir zaman ihmal etmemesine rağmen evrensel olana yapılmaktadır. Bu evrensellik, öğretinin en eşitlikçi yönlerinden birini oluşturmaktadır. “Bütün insanlar, evrensel düzenin temel parçası olarak Logos’tan pay almışlardır, hepsi de tanrının çocuklarıdır ve aynı doğanın hükmündedir” (Ağaoğulları, 2009: 429). Dolayısıyla köleci bir toplumda sınırlı bir kesim için değil toplumsal konumlarından bağımsız bütün insanlık için tanımlanmış bir ‘kutsiyet’ söz konusudur.

Yoksul olabilir kişi. Fakat ne çıkar bundan? Yine de erdemli olunabilir. Tiran tutuklasa da “doğa” ile uyumlu yaşam sürdürülebilir. Ölüme yargılı olabilir kişi, fakat Sokrates gibi soylu biçimde ölebilir. Başkaları yalnız dış şeyler üzerinde güç sahibi olabilir. Tek gerçek doğru olan erdem, bütünüyle bireyin elindedir. Böylece, kendini dünyasal isteklerden sıyırdığı sürece, her kişi eksiksiz bir özgürlüğe sahiptir. Ancak yanlış yargılarla bu gibi dünyasal arzular sarıp sarmalar insanı. Yargıları doğru olan bilge kişi, değer verdiği her şeyde, yazgısının efendisidir. Çünkü, hiçbir dış güç erdemden yoksun edemez onu (Russell, 1969: 380).

Stoa öğretisinin bu pasajda da vurgulanan, herkes için mutlu bir yaşamı mümkün kılan tanrısal-doğal yasa anlayışı, siyasal düzeye uygulandığında, tek bir dünya devleti/kosmopolis ile dünya yurttaşlığı/kosmopolites düşüncelerine yol açmaktadır (Ağaoğulları, 2009: 430). “Eğer akıl hepimizde ortaksa bizi mantıklı canlılar yapan neden de ortaktır. Eğer bu ortaksa neyi yapıp neyi yapmayacağımızı idare eden akıl da ortaktır. Eğer bu ortaksa yasa da ortaktır; öyleyse yurttaşızdır. Eğer öyleyse kamu işlerinin yönetimini de paylaşıyoruzdur. Eğer öyleyse evren şehir gibidir: Diğer hangi biçimlerde insan ırkının tamamı

yönetimi paylaşır?”(Aurelius, 2019:30-31). “Stoacıların idealize ettikleri bu kosmopolis düşüncelerini Aleksandros (İskender) gerçekleştirmiş, dünyanın bütün halklarını bir krater içinde kaynaştırırcasına birleştirmiş, herkesin dünyayı kendi yurdu olarak görmesini sağlamıştır” (Türk, 2011: 164). Bu bağlamda Stoacılığın yazının başlarında özetlenen Helenistik Dönem’in siyasi yapısına ne kadar uygun bir düşünce olduğu ya da özellikle tüm insanları kapsayan doğal hukuk öğretisi ve sade bir yaşamı salık veren erdem anlayışıyla Romalı yöneticiler için neden biçilmiş kaftan olduğu daha da anlaşılır olmaktadır.

Stoacılar, her ne kadar teori düzeyinde felsefeyi Aristoteles ve Platon gibi elitist, boş vakti olanların yaptığı bir iş olarak görmeyip herkese seslenecek şekilde içeriklendirseler de bunun uygulanabilirliği konusunda derin soru işaretleri mevcuttur. Bu bağlamda söylem ve eylem arasında bir tutarsızlıktan söz edilebilir. Stoacı düşüncelerin saf halleriyle kabul görüp yayılabilmesinin pek mümkün olmadığını tarih göstermiştir. Nitekim Stoacılık, öğretilerdeki dini tınıya rağmen -elitlerin aksine- ‘sıradan halk’ın ilgisini çekebilecek, onları cezbedebilecek bir yöne evrilmemiştir. Stoacılar geniş kitlelere, ne içinde bulunulan dünyanın eşitsizliklerine karşı güçlü dayanaklar sunabilmiş ne de Hristiyanlıkta olduğu gibi öte dünyada kavuşulacak ebedi adil bir düzen vadetmiştir. Üstelik öğretinin taşıyıcılarının da bu tarz bir kaygısı söz konusu değildir. İlk dönem Stoacılar, olabildiğince kendi düşüncelerine uygun yaşamaya çalıştıkları gibi erdemli bir yaşayışın da ancak bir azınlık için mümkün olabileceğini göstermişlerdir. Ancak zamanla ilk dönem Stoacı anlayış, eklektik bir biçim alarak hareket noktasından farklı bir yöne evrilecekti.

Görünürde evrensel düzeyde eşitlikçi görünen Stoacı düşünceler; eşitsiz yapıları da kabul etmeye yol açabilecek, bu anlamda bu yapıları/düzenleri güçlendirecek dayanaklardan biri hâline dönüşebilecek riskleri de içinde barındırmaktadır. Örneğin; temel savunularından olan yazgı/kader, ilk dönem Stoacıların tüm sakinme çabalarına rağmen hüküm sürenlerin pozisyonlarını meşrulaştıran bir tanrısalığa denk düşme tehlikesi taşımaktadır. Her ne kadar içsel özgürlük, doğal yasanın pozitif yasaya üstünlüğü ve dünya yurttaşı vurgusuyla erken dönemde Stoacılar, bu riskleri ortadan kaldırmaya çabalamış olsalar da sonraki dönemlerde pratikteki yansımalarıyla bu ihtimalden kaçınılamamıştır. Nitekim “mevcut politik toplum karşısında ilkelerinden asla taviz vermeyen, doğadaki düzeni örnek alan kusursuz erdemli toplum arayışı Stoa felsefesinin başlangıç öğretisine damgasını vursa da” Stoacılık daha sonra “Roma’nın politik ikliminde geleneksel değerlerle uyumlu” hâle gelmiş “eski ütopyacı toplum anlayışı silinmiş, erdeme ulaşmak için Romalı vatandaşların geleneksel değerleri koruyup politik yükümlülüklerini yerine getirmesi yeterli görülmüştür” (Çevik, 2019: X).

Stoacılıkta tümüyle aşkın olmasa da tanrı gizemini korumaktadır. Olan/olmayan her şey kabul edilip tanrının hikmetine bağlanabilmektedir. En azından kurucu düşünürlerin niyetlerinden/çabalarından bağımsız şekilde öğretiyi

bu doğrultuda yorumlamanın önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Felsefelerinin aşıl topuğunu da bütün aksi çabalara rağmen bu determinist, yazgıcı fikirler oluşturmaktadır. Bu fikirler bağımlı sınıfları da kendi madun sınırlarına mahkûm eden bir kabullenişe yol açabilmektedir. İnsan yapımı yasaların evrensel yasaya uyumlu olduğu dolayısıyla buna itaatın de zorunlu ve bir tür yazgı olduğu iddiası Stoacı bir jest olarak sunulabilmektedir. Dolayısıyla Stoacı fikirlerin daha çok üst sınıf aydınlarca ve siyasal elitlerce kabul görmesi tesadüften öte bir anlam taşımaktadır.

Evrensellik vurgusuyla birlikte Stoacıların yerel denilebilecek devletleri de bütünüyle yok saymadıkları görülmektedir. Farklı devletleri yadsıyan söylemlerine rağmen devletlerin varlıklarını başka bir zorunluluk olarak gördükleri söylenebilir. Örneğin “Aurelius'a göre insanın varoluşunun amacı devlete olan görevini yerine getirmektir ve bu amaçla her birey, sorgulama yapmaksızın kendisini görev başında bir asker gibi hissetmeliydi” (akt. Gür Kalaycıoğulları ve Üstünel Keyinci, 2012: 17). Bu bağlamda Zenon'daki doğduğu yer olan Kition'a olan vurgu da yerel farklılıklara verdiği önem bağlamında üzerinde düşünülmesi gereken bir ayrıntıdır. Elbette yükümlülükler konusunda en üstte evrensel aklın bulunması koşuluyla:” (...) toplum bilinciyle ilgili yükümlülüklerin de kendi içinde dereceleri vardır, buradan hareketle yükümlülüklerden hangisinin hangisine üstün olduğu da anlaşılabilir, buna göre ilk yükümlülüğümüz ölümsüz tanrılara, ikincisi vatanımıza, üçüncüsü ailemize, diğerleri ise azar azar başka şeylere ilişkin olmalıdır” (Cicero, 2017: 69). Dolayısıyla yerellik vurgusuna rağmen yerel bölgelerin usa aykırı olmaksızın farklı olabilecekleri, usa yatkın olmaları sayesinde aralarındaki farklılıkların çatışma unsuruna dönüşmeyeceği öngörülmektedir (Sabine, 1969: 145). Peki, bir devletin usa aykırı olup olmadığına ölçütü nedir ve de bunun denetimi ne kadar mümkündür? Üstelik mümkün olsa bile böyle bir durumda Stoacı tutumun ne olacağını kestirmek güçtür. Dolayısıyla Stoacı düşünce için ideal olan dünya devleti olsa da tekil devlet örnekleri de zorunlu varoluşlar/gereklilikler olarak olumlanabilmektedir. Bu anlamda Stoacılık erken dönemdeki tutumun aksine elastik/Janus yapısı sayesinde pratikte eşitlikçi olmayan bir düzeni de rahatlıkla meşrulaştıran bir hâle bürünebilmektedir. Stoacılığın teoride toplumsal ayrıcalıkları azaltıcı bir öğreti olmasının bu anlamda mutlak bir hükmü yoktur. Dolayısıyla diğer ekollerin değil de neden bilhassa Roma İmparatorluğunun ilk dönemlerinde Stoacılığın öne çıktığı, bizzat imparatorlarca benimsendiği ve bir tür ‘resmî ideoloji’ olduğu anlaşılmaktadır.

Şimdiye kadarki anlatının aksine Stoa felsefesini bireysel alan üzerinden değerlendirmek gerektiğinde aksi bir yere varmak mümkündür. Stoa öğretisinin mutlu bir hayat sürmenin tek yolu olarak gösterdiği duygusuzluk hâli, pasif yani tepkisiz bir kabulleniş hâlidir. Bu öğretilere göre çektiği acılara karşı şikâyet etmeyen, sabırlı ve tepkisiz kalan insan yalnızca mutlu olabilmektedir: Brennan'ın da Epiktetos'tan aktardığı üzere “ölüme, acıya, hastalığa kayıtsız kalmalıyız ve en yakın akrabalarımızın kaybı bile bize dokunmamalıdır. Çünkü bütün bunlar sadece

dış dünyaya ait olmakla kalmaz aynı zamanda her zaman iyi olan ‘ilahi takdir’ aracılığıyla da olur” (akt. Brennan, 2005: 237). “Ölüm, ölseler de şanlıları yok olmayacak kişiler için değil, yaşamlarıyla birlikte her şeylerini de kaybedenler için korkunçtur, sürgün ise tüm evrenin tek bir kent olduğunu düşünenler için değil, yaşam alanı sınırlı kişiler için korkunçtur” (Cicero, 2012: 47, 49). Bu kabulleniş daha sonra Hıristiyanlıkta hiçbir şeyden şikâyet etmeyen sabır timsali İsa’da vücut bulacaktır. İsa’nın bu tutumu Stoacı bir tutum olarak değerlendirilebilir. Ancak İsa’nın tutumu bir mutlak teslim oluşun ötesinde devrimci, bütünüyle aktif bir tutum olarak da okunabilir. Örneğin; bu tutumuna rağmen İsa’nın malın mülkün satılıp yalnızca kılıçlarla gelinmesi gerektiğini söylediği bilinmektedir (Luka, 8-52). Bu anlamda güçlü bir benzerliğin önünde çeşitli engeller de söz konusudur. Nasıl okunursa okunsun Stoacılar da hedeflenen dinginlik, her durumda nasıl olurda zihnin zaten olmuş olanı tercih edebileceği ve her türlü acının nasıl sakinlikle karşılanabileceği üzerinedir. “Eğer insan yaptığı her şeyin kendi kararı olduğuna inanırsa özgür, mutlu, asil ruhlu ve tanrı inancına sahip olacaktır” (Epiktetos, 2022: 21). Bu da kesintisiz erdemli bir yaşamı garanti etmektedir. Üstelik bu dokunulamaz, alıkonulamaz özgürlük hâli, normatif düzeyde son derece eşitlikçi bir yere yaslanmaktadır. “Stoacılıkta ‘içsel özgürlük’, toplumsal rolleri ne denli farklılaşırsa farklılaşsın bireylerin bu rollere uyumluluk göstermeleri, yazgılarına boyun eğmeleri ve ödevlerini yerine getirmeleri ile kazandıkları ahlaklılık anlamında bir ‘ilahi eşitlik’ fikrini de beraberinde getirir” (Türk, 2011: 163-164).

Stoacılar göre algımız ve algımız dışındaki ‘şeyler’ aynı değildirler. Dışsalıklar üzerindeki yanlış algı değiştirildiği takdirde mutlu olmak mümkündür. Aslında Stoacılar bir yönüyle kişinin evrende bir hiç olmadığını, evrene değer katan, evrenin bizzat kendisi olduğunu söylemektedirler. Katlanmayı erdem olarak gören Stoacılar da, her şey yine insan içindir. Kendi için kendinden vazgeçmez. Kendinden, çeşitli duygulanımlarından vazgeçme, yine kendisine ebedi mutluluğu, iyi bir yaşamı getirecek yolun taşlarını döşemektedir. Tanrısalılığı özsel olarak taşıyan kişi, eğer evrendeki yerini tam olarak bilip sınırlılıklarının farkında olursa sonsuz bir mutluluğa kavuşabilir. Çünkü her şeyi dinginlikle karşılayan bir insanın mutsuz olacağı hiçbir durum kalmamıştır. Ölürken bile sınırlılıklarının farkında olup erdemli metanetini korumaktadır. Bu bağlamda denilebilir ki insanın iyiyi bilinçli olarak seçme özgürlüğü alt edilemez şekilde erdemli bir yaşamı mümkün kılmaktadır. Bu, her zaman aynı şeyi isteyip aynı şeyi reddetme tutarlılığıdır/özgürlüğüdür. Stoacılığı evren merkezli bakarak insan yaşamını küçümseme ve dolayısıyla ondaki problemleri insan için değersiz kılma felsefesi olarak da görmek mümkündür. “Evrenin yapısından ötürü katlanılması gereken ne varsa, yüce bir ruhla karşılanmalı. Bu bizi bağlayan kutsal yükümlülüktür -kendisinden kaçmaya gücümüzün yetmediği ölümlü şeylere katlanmak ve onlardan rahatsız olmamak-. Biz bir krallıkta doğduk, Tanrı’ya itaat etmek bizim için özgürlüktür” (Seneca, 2019: 23). Eski Yunan okulları için temel amaç olan mutluluğa bu sayede ulaşılabilecektir. Bu ekolle ilgili hangi noktadan ve hangi detaydan hareket edilirse edilsin şu evrensel mesajı varılmaktadır:

evrensel akla uyumlu yaşam. Evrensel akıl (parçası olsa da) insan zihnini aşan bir kavrayıcılığa sahiptir. Bu akli kabullenerek korku, keder, şehvet gibi aşırı duygulanımlarını kontrol edebilen kişi; doğayla eşitlenen kutsal, evrensel akla uygun davranmış olur. Bu davranış, mevcut dünyada kusursuz erdemli bir yaşamı elde etmek anlamına gelmektedir.

Metnin çeşitli yerlerinde değinildiği üzere evrensel akli kabulleniş, Stoacı çerçeveden bakılırsa ne özgürlüğü (iradeyi) ortadan kaldıran, dolayısıyla kişiyi kaderin oyuncağı haline getiren bir teslim oluşa yol açmakta ne de kişiyi olacaklar karşısında pasifize eden bir seyirciye dönüştürmektedir. Khryssippos'un analojisi bu noktada yardımcı olabilir: “Silindir ya da koni kendisine bir itme verilene kadar hareket etmeye başlamaz; ancak bu bir kez gerçekleştiğinde, silindirin yuvarlanmaya başlaması ve koninin yön değiştirmesi kendi doğaları gereğidir” (Cicero, 2022: 19). Dolayısıyla silindirin kendisine uygulanan itme kuvvetinin dışında yuvarlanış süresi, biçimi tamamen kendi özelliklerine bağlıdır. Üstelik silindirin şekli ağırlığı ve diğer özellikleri de bilindiğinden nasıl yuvarlanacağı da belirlenmiştir. Analogiyi meselemize uyarlıysak elbette kişinin kontrolünde olmayan, dışardan gelen izlenimler yani dış nedenler söz konusudur; ancak kişi bu izlenime uygun ya da aykırı davranacak içsel kaynaklara/farklılıklara sahiptir. Dış faktör bize bağlı olmayan tetikleyici bir unsurken rıza/kabul/onay olan içsel faktör tamamen bize bağlıdır ve davranışa etkisi bakımından ilkinden çok daha önemlidir. “Dış girdiler, nasıl tepki verdiğimiz hakkında çok az şeyi belirleyen yalnızca tetikleyicilerdir. Nasıl tepki verdiğimiz aslında ne tür bir ahlaki karaktere sahip olduğumuzla ilgilidir. İyi ya da kötü tepki verdiğimizde eylemlerimiz iyi ya da kötü insan olmamızın sonucudur ve bu nedenle eylemlerimiz gerçekten 'bize bağlıdır’ (Brennan, 2005: 257). Bunların hepsi de çelişmeyecek şekilde kader ve de özgür irade olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir örnekle/soruyla bu savlamayı nihayete erdirmek gerekirse alt sınıf bir ailenin üyesi olarak tekinsiz bir mahallede yaşayan birini düşünün. Kültürel sermayeden yoksun bu kişi yeterli eğitim alamadığı, maddi yoksunluklar içinde yaşadığı ve suç oranının yüksek olduğu bir sosyalleşmeden sonra birini öldürürse bu eyleminden ötürü sorumlu tutulabilir mi? Burada bir özgür iradede bahsedilebilir mi? Stoacılara göre bu durumda aile, çevre gibi dışsal uyaranlar çeşitli biçimlerde mahkûm edilebilir, suçlanabilir fakat bu kişinin adam öldürmekten dolayı sorumlu tutulmasını engellemez. Zira dış faktörlere rağmen bir kişinin suç işleme durumundan kaçınma ihtimali her zaman vardır. Kişi bir zorunluluk olarak suç işlemez, zihnin biçiminden dolayı dışsal izlenimleri onaylayan bir tercihte bulunur, dışsal uyaranlara uyumlu davranır ve rıza gösterir. Dolayısıyla suç işleyen kişi ahlaken de sorumludur. Bu yüzden suç işlemek de neticede cezalandırılmak da bu kişinin kaderinde vardır. Bu tercih/onay onun kaderiydi, tıpkı sonuçları gibi... Zira Stoacı anlayışta “kader/yazgı olacak olandır, olmak zorunda olan değil...” (Rist, 1969: 131).

Sonuç

Stoa felsefesi, Yunan yurttaşının iyi yaşamın kaynağı olarak gördüğü, hayatını onun etrafında şekillendirdiği, temel dayanak olan polislin bağımsızlığını yitirdiği bir atmosferde ortaya çıkmıştır. Stoacılık aslında kişiye yitirilenin yerine iyi/mutlu bir yaşamın bireysel düzeyde mümkün olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Stoacılık, insan merkezli olup mutluluğa ulaşmaya yönelik bir öğretilerdir. Bu anlamda mutlu olmak için herhangi bir araca gerek olmadığını ya da aşkın bir evreni beklemeden bu dünyada mutlu olunabileceğinin umudunu aşılacaktır. Mutluluk için temel zorunluluk ise evrensel akla uygun bir yaşayışı inşa etmektir. Bu doğrultuda mutluluğa erişmenin önündeki engel olan tutkuları kontrol eden bilge, doğaya uygun olan ahlaksal yaşanabilir tek yaşama sahip olmaktadır. Zira bilge kişi, sahip olmadığı hiçbir şeyi arzu da etmemektedir. Herhangi bir şeyin yoksunluğunun çekilmemesi, bu dünyada gerçek anlamda zenginliği ve mutluluğu mümkün kılmaktadır. Descartes'ten alıntılanmış şu pasaj, Stoacı düşüncenin arkasındaki psikolojiyi çok güzel yansıtmaktadır: “Doğanın kendileri için çizdiği sınırları belirlemeye çalışarak düşüncelerinden başka hiçbir şeye egemen olamayacaklarına, bunun, onları başka şeyler için herhangi bir heyecan duymaktan alıkoyacağına iyice inanıyorlardı; düşüncelerini öylesine mutlak bir biçimde kullanıyorlardı ki doğanın ve yazgının çokça desteklediği ama bu felsefeye bağlı olmadıkları için her istediklerini kullanamayan insanlardan kendilerini daha zengin, daha güçlü, daha özgür, daha mutlu saymakta bir bakıma haklıydılar” (Descartes, 1998). Bu özgür/mutlu/erdemli yaşam ise içsel bir uyumu/kabullenışı zorunlu kılmaktadır. Bu inanç, daha sonra Orta Çağ'da hâkim olan ‘tanrı merkezli’ yapının tohumlarını da bünyesinde taşımaktadır.

Stoacılık, ilk dönemdeki aksi çabalara rağmen toplumsal düzeyde daha çok itaati mümkün kılacak bir öğreti biçiminde yorumlanabilirken –bu anlamda eşitsiz bir düzeni meşrulaştırıcı unsura dönüşebilirken- bireysel düzeyde bütün kaygılardan, dışsal uyanlardan/izlenimlerden uzak mutlu, içsel anlamda özgür bir hayatı vadetmektedir. Fakat bu vaade ulaşmak herkes için mümkün olsa da - bu anlamda evrensel bir çağrı taşısa da- pratikte sadece küçük bir azınlığa denk düşen bilgiler için olanaklı görülmektedir. Her halükârda “Stoacılık, her türlü uzlaşmaya ve koşula uyum sağlayabilen yapısı, dünya devleti düşüncesi doğal hukuk anlayışı, kavramlar üzerinde oynayarak farklı insanlara seslenebilen çeşitli hatta çelişkili söylemleri ve dinsel görüntüsüyle ile Roma İmparatorluğu'nu” (Ağaoğulları, 2009: 435-436), “doğal hukuk, iç özgürlük, evrensel kardeşlik gibi düşüncelerle Orta Çağ Hıristiyan düşüncesini besleyen” ana damarlardan biri olmuştur (Şenel, 2004: 183). Farklı uçlara gidebilecek esnek yapısıyla dört büyük okuldan biri olarak hem yaşadığı dönemde önemli bir felsefe akımı olmayı başarmış hem de fikirleri, kimi dönüşümlere uğrasa da uzun yıllar etkili olmayı sürdürüp kendisinden sonraki birçok düşünceye temel olmuştur.

Kaynakça

Abdülbaki Güçlü, E. U. (2008). Felsefe Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Ağaoğulları, M. A. (2009). Kent Devletinden İmparatorluğa. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akoğlu, S. (2006). Cicero'da Tanrı İnanç ve Yazgı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arslan, A. (2010). İlk Çağ Felsefe Tarihi 4 (Cilt: Helenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular Stoacılar Septikler). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aurelius, M. (2019). Kendime Düşünceler. (Y. Emre Ceren, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bobzien, S. (2004). Determinism and Freedom in Stoic Philosophy. Oxford: Oxford University Press.
- Botton, A. d. (2011). Felsefenin Tesellisi (B. Tellioglu Altuğ, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brennan, T. (2005). The Stoic Life: Emotions, Duties, and Fate. Oxford: Oxford University Press.
- Brun, J. (2010). Stoa Felsefesi (M. Atıcı, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cicero (1914). De Finibus Bonorum et Malorum (H. Rackham, Çev.). London: William Heinemann.
- Cicero (2022). Kader Üzerine (C. C. Çevik, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cicero (2012). Stoacıların Paradoksları (S. Gür Kalaycıoğulları ve C. Üstünel Keyinci, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Cicero (2017). Yükümlülükler Üzerine (C.C. Çevik, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Copleston, F. (2009). Felsefe Tarihi (Cilt 1) (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Çapak, İ. (2007). Stoa Mantiği ve Farabiye Etkisi. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Çevik, C.C. (2019). Sunuş. Seneca. Mutlu Yaşam Üzerine, Yaşamın Kısıtlılığı Üzerine (C.C. Çevik, Çev.). İçinde (s. V-XIII). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- David Schultz, D. T. (2011). Siyasi Düşünceler Tarihi (Filozoflar ve Fikirleri) (F. Demir, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Descartes. (1998). Yöntem Üzerine Konuşma (Cilt: Dünya Klasikleri Dizisi) (Y. T. Afşar Timuçin, Çev.). İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.
- Dumont, J.-P. (2007). Antik Felsefe. Ankara: Dost Kitabevi.
- Dürüşken, Ç. (1991). Stoa Mantiği. Felsefe Arkivi 28, 287-308.
- Epiktetos (2022). Kendisinin Efendisi Olmayan Hiç Kimse Özgür Değildir (Aslı Perker, Çev.). İstanbul: Destek Yayınları
- Friedell, E. (2004). Antik Yunan'ın Kültür Tarihi (N. A, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gökberk, M. (2007). Felsefe Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göze, A. (2009). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler. İstanbul: Beta Basım Yayım.

- Gür Kalaycıoğulları, S., Üstünel Keyinci, C. (2012). Sunuş. Cicero. Stoacıların Paradoksları (S. Gür Kalaycıoğulları ve C. Üstünel Keyinci, Çev.). İçinde (s. 5-17). Ankara: İmge Kitabevi.
- Hadot, P. (2011). İlk Çağ Felsefesi Nedir? Ankara: Dost Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1993). Felsefe Ansiklopedisi (Cilt 6). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Inwood, B. ve Gerson, L.P. (1997). Hellenistic Philosophy. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Irvine, W. B. (2009). A Guide to the Good Life: The Ancient Art of Stoic Joy. Oxford: Oxford University Press.
- Karaköse, H. (2004). Siyasal Düşünce Tarihi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kenny, A. (2017). Batı Felsefesinin Yeni Tarihi (Cilt Antik Felsefe) (S. Uslu, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Laertios, D. (2007). Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri (C. Şentuna, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Luka Kitabı Bölümleri. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=luka+8-52> adresinden alındı.
- Martin, T. R. (2012). Eski Yunan, Tarih Öncesinden Helenistik Çağ'a (Ü. H. Yolsal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Murray, G. (1915). The Stoic Philosophy. London: Watts & Co.
- Ocak, H. (2011). Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenen Anlamın İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Evrimi. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi 11, 79-101.
- Rist, J. M. (1969). Stoic Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roberts, J. M. (2002). Dünya Tarihi: Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla... (İ. Erman, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Russell, B. (1969). Batı Felsefesi Tarihi: Antik Çağ (M. Sencer, Çev.). İstanbul: Kitaş Yayınları.
- Sabine, G. (1969). Siyasal Düşünceler Tarihi (H. Rızatepe, Çev.). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Seneca (1925). Ad Lucilium Epistulae Morales (R.M. Gummere, Çev.). London: William Heinemann. Seneca (2019). Mutlu Yaşam Üzerine, Yaşamın Kısıklığı Üzerine (C.C. Çevik, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Stephens, W. O. (2007). Stoic Ethics. London: Continuum.
- Şenel, A. (2004). Siyasal Düşünceler Tarihi. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Togni, P. (2021). Stoacılık. U. Eco (Der.). Antik Yunan (L. T. Basmacı, Çev.). içinde (s. 526-535). İstanbul: Alfa.
- Türk, D. (2011). (Eski) Stoacılık: Yazgını seç!. M. A. Ağaoğulları (Der.). Batı'da Siyasal Düşünceler. içinde (s.160-164). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Warren, J. (2021). Helenistik Felsefe: Mekanlar, Okullar ve Özellikler. U. Eco (Der.). Antik Yunan L. T. Basmacı (Çev.). içinde (s. 512-519). İstanbul: Alfa.
- Wood, E. M. (2009). Yurttaşlardan Lordlara (O. Köymen, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.